

meer over Kartini en haar tijd mee te delen. Nu moeten wij het doen met de mededeling, dat van commentaar of annotaties is afgezien, omdat de brieven voldoende voor zichzelf spreken. Gelukkig heeft Rob Nieuwenhuys deze omissie hersteld met een fraai artikel over Kartini in de in 1988 verschenen derde, omgewerkte druk van zijn bundel *Tussen twee vaderlanden* (Uitgeverij Van Oorschot, Amsterdam, 1988).

Jaquet vindt het 'opmerkelijk' dat de familie Abendanon bereid was de door Kartini in het Nederlands geschreven brieven te aanvaarden; dit omdat de meeste Nederlanders het in die tijd 'onbehoorlijk' achtten, wanneer een Indonesiër zich in het Nederlands tot hen richtte. Zo opmerkelijk was de houding van de Abendanons echter niet. Al in 1890 had de Indische regering haar ambtenaren voorgehouden, dat zij de inheemse hoofden en ambtenaren moesten aanmoedigen zich in de Nederlandse taal te blijven oefenen; zie het *Bijblad op het Staatsblad van Nederlandsch-Indië*, de nummers 6496 en 7939. Vooral het laatste bijblad houdt een interessante analyse in van de 'inlandse beweging', zoals zij zich kort voor de eerste wereldoorlog openbaarde. Jammer dat Kartini met haar grote gaven die tijd van verzet, volgend op die van welhaast dodend conformisme ten opzichte van het ethische ideaal, niet meer heeft mogen beleven!

C. Fasseur

P. Brijnen van Houten, J. G. Kikkert, *Brandwacht in de coulissen. Een kwart eeuw geheime diensten* (Houten: De Haan, 1988, 175 blz., f29,90, ISBN 90 269 4248 6).

Vergeleken met Groot-Brittannië hebben wij in ons land helaas niet zo'n rijke traditie van spionage-literatuur. Natuurlijk, we spelen met de Nederlandse geheime diensten zoals de binnenlandse veiligheidsdienst en de inlichtingendienst buitenland ook niet zo'n voorname rol in de wereldpolitiek als de Engelse MI 5 of MI 6. Desondanks blijft er zowel in de wetenschappelijke als journalistieke wereld belangstelling bestaan voor het werk van beide diensten.

In dit opzicht is het dan ook toe te juichen dat de ex-inlichtingenofficier, Pieter 'The Cat' Brijnen van Houten, zijn herinneringen over het inlichtingenwerk in Nederland en Groot-Brittannië, voor, tijdens en kort na de tweede wereldoorlog aan het papier heeft toevertrouwd. Brijnen van Houten raakt na een militaire opleiding in de jaren dertig als 'kleine zelfstandige' betrokken bij het inlichtingenwerk in Nederland. Hij gaat werken voor 'Eenheid en Democratie', een politieke organisatie die zich in Nederland en Nederlands-Indië tijdens het interbellum vooral keert tegen het groeiende rechtse extremisme zoals dat van de NSB.

Via een netwerk van informanten verzamelt hij veel materiaal over onbetrouwbare personen, maar tegelijkertijd moet hij constateren dat de Nederlandse overheid daar niet echt warm voor loopt. Men doet in feite weinig met zijn waarschuwingen. In deze periode komt Brijnen van Houten ook in contact met de Britse inlichtingendiensten. Hij raakt zijdelings betrokken bij het Venlo-incident in 1939 als twee Britse geheime agenten door schietende SS-ers in burger over de Nederlands-Duitse grens worden gesleept. Het blijkt een val en Brijnen van Houten heeft daar van te voren nadrukkelijk voor gewaarschuwd. Tevergeefs zoals later blijkt, maar toch levert het hem een Britse invitatie op om na het uitbreken van de oorlog naar Londen te komen.

Uit zijn herinneringen komt duidelijk naar voren dat hij geen hoge dunk heeft van de Nederlandse kolonie-in-exil. Hij noemt het zelf: 'Een kletserig dorp van een paar duizend inwoners, die elkaar zo vaak tegenkwamen als vissen in een kom. Het stond bol van de affaires'.

In 'dit dorp' komt Brijnen van Houten uiteraard weer terecht in het inlichtingenwerk en dreigt betrokken te raken bij het beruchte *Englandspiel*, waarbij vele Nederlandse agenten vanuit Engeland boven ons land werden gedropt. Op tijd haakt hij af omdat hij inziet dat de geplande opzet absoluut niet deugt en de hele onderneming wel op een fiasco moest uitlopen. Zo waren verschillende medewerkers die bij deze operatie betrokken waren, niet lang daarvoor nog lid van de NSB. Het resultaat is genoegzaam bekend, want de meeste gedropte agenten worden door de *Abwehr* en de *Sicherheitsdienst* gearresteerd.

Toch overtuigt zijn eindconclusie inzake het *Englandspiel* mij niet helemaal. Was nu alles te wijten aan fouten en blunders zowel aan Britse als Nederlandse zijde? Ik vraag het mij sterk af. Vooral omdat de laatste tijd toch meer en meer gegevens op tafel komen waaruit blijkt dat diezelfde Britse geheime diensten wel degelijk wisten waarmee ze bezig waren. De meest recente onthullingen wijzen er namelijk op dat al die agenten bewust zijn opgeofferd teneinde 'hogere' doelen te realiseren.

Brijnen van Houten blijft in Londen bij het inlichtingenwerk betrokken en bemoeit zich vooral met de veiligheid in de havens en speciaal op de Nederlandse schepen. Later in de oorlog gaat hij op het ministerie van binnenlandse zaken bij het bureau documentatie een enorm kaartsysteem aanleggen met gegevens over ruim 125.000 'foute' Nederlanders. Dit kaartsysteem had de basis moeten worden van de naoorlogse zuiveringen die volgens Brijnen van Houten op 'een droevig stemmende puinhoop' zijn uitgelopen. Na de bevrijding gaat hij zich actief bemoeien met die zuivering maar al snel haakt hij af. De 'kleintjes' worden gepakt en de 'groten' blijven vrij rond lopen. Deze frustratie van velen in het oud-verzet wordt door hem opnieuw bevestigd. Zijn ervaringen met de parlementaire enquête commissie voor de periode 1940-1945 komen dan ook overeen met die van vele anderen. De goede vragen werden nooit gesteld en men trok 'steevast het laasje naast het goede open'. Het zijn dit soort typering en vooral zijn fraaie schets van het tijdsbeeld in de Londense periode die het boek boeiend maken. Echte nieuwe feiten of onthullingen moet men echter niet verwachten.

C. Wiebes

R. G. Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Studies in Social History IX; Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1986, xiv + 241 blz., f150,-, ISBN 90 247 3276 X).

The study of refugees from Nazi Germany has developed intensely during the past fifteen years. Bob Moore's Ph. D. dissertation, on Jewish and political refugees in the Netherlands, illuminates the Dutch angle of the problem. It is composed systematically of two parts—the first concerning Jewish refugees, the second concerning political refugees. Each part is again subdivided into two: one subsection deals with numbers of emigrants and relief organizations, the other with government policies. Moore's basic assumptions are: 1. that the Netherlands provides the best test case for the checking of the problematics of the German refugee question in the 1930's (because of vicinity and links and because of the existing source material). 2. that 'the basic aim must-be to try and examine the 1930s without reference to the 1940s' (39). At first glance Moore's book could be considered a welcome and important contribution to 'Exil'-research. However, a more thorough examination leads us to another evaluation.

Although the book is entitled *Refugees ...in the Netherlands*, it concerns itself primarily with